

OSNOVE DEMOGRAFIJE
IN DEMOGRAFSKI RAZVOJ SLOVENIJE

Milivoja Vida Šircelj

2020

Milivoja Vida Šircelj
OSNOVE DEMOGRAFIJE in demografski razvoj Slovenije

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Za založbo: prof. dr. Monika Kalin Golob, dekanja
Ljubljana, 2020

© FDV 2020

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Knjižna zbirka OST
Urednika zbirke: Maca Jogan in Anton Kramberger
Uredniški odbor: Srečo Dragoš, Maša Filipovič Hrast, Marjan Hočevcar,
Aleksandra Kanjuo Mrčela, Franc Mali

Recenzenta: izr. prof. dr. Srna Mandič in prof. dr. Janez Stare
Jezikovni pregled: dr. Tomaž Petek
Naslovnica: Jure Brglez
Oblikovanje slik: Slavka Slokar in Anica Žinger (Statistični urad Republike Slovenije)
Prelom besedila: Zavod Vizar
Tisk: Demat d. o. o.

Knjiga se tiska na način sprotnega tiska.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314(497.4)

ŠIRCELJ, Milivoja

Osnove demografije in demografski razvoj Slovenije / Milivoja Vida Šircelj. -
Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2020. - (Knjižna zbirka Ost ; 23)

ISBN 978-961-235-916-4
COBISS.SI-ID 304485888

Kazalo

Predgovor.....	17
Uvod.....	19
1 OPREDELITEV DEMOGRAFIJE.....	25
2 ZGODOVINA DEMOGRAFIJE	31
2.1 Formalna demografija.....	33
2.1.1 Formalna demografija, statistika, demografska statistika	39
2.2 Prebivalstvene teorije.....	40
2.2.1 Malthusova teorija.....	41
2.2.2 Maltuzianizem, neomaltuzianizem	45
2.2.3 Optimalno prebivalstvo	46
2.2.4 Evolucionizem in evgenika	46
2.2.5 Teorija demografskega prehoda.....	49
2.3 Demografija v Sloveniji	55
3 OPAZOVANJE PREBIVALSTVA.....	59
3.1 Zgodovinski pregled	61
3.2 Načini opazovanja	63
3.3 Enote opazovanja	66
3.4 Opredelitev enot opazovanja	68
3.4.1 Prebivalec, prebivalstvo	70
3.4.2 Gospodinjstvo	80
3.4.3 Dogodki.....	86
3.5 Zbiranje in objavlanje podatkov o prebivalstvu.....	94
3.5.1 Zbiranje podatkov.....	94
3.5.2 Objavljanje podatkov	96
4 STANJE IN GIBANJE PREBIVALSTVA	101
4.1 Stanje prebivalstva	103
4.1.1 Število in razporeditev prebivalstva.....	103
4.1.2 Sestava prebivalstva	105
4.1.3 Interpretacija podatkov in kazalnikov	139
4.2 Gibanje prebivalstva	141
4.2.1 Prirast prebivalstva	141
4.2.2 Elementi spreminjanja števila prebivalcev	148

4.2.3 Osnovna demografska enačba.....	150
4.2.4 Splošne stopnje	153
4.2.5 Velikost splošnih stopenj	159
4.2.6 Interpretacija podatkov in kazalnikov	161
5 DEMOGRAFSKA ANALIZA IN DEMOGRAFSKI MODELI	163
5.1 Uvod.....	165
5.2 Opredeljevanje časa	169
5.2.1 Demografska mreža.....	171
5.2.2 Predstavitev podatkov na demografski mreži	173
5.2.3 Vzdolžna in prečna analiza	178
5.3 Demografski pojavi v kohortah	179
5.3.1 Načini opazovanja.....	180
5.3.2 Prikaz pojavov v preglednicah.....	182
5.3.3 Prepletanje demografskih pojavov	188
5.3.4 Verjetnosti.....	190
5.3.5 Življenjski poteki	194
5.4 Stopnje	196
5.4.1 Starostne stopnje.....	197
5.4.2 Stopnje na začetno vrednost	201
5.4.3 Starostne stopnje in verjetnosti.....	203
5.4.4 Uporaba starostnih stopenj v demografski analizi	207
5.5 Interpretacija demografskih kazalnikov.....	209
6 UMRLJIVOST	211
6.1 Kazalniki umrljivosti	213
6.1.1 Splošna stopnja umrljivosti	213
6.1.2 Starostne stopnje umrljivosti	215
6.1.3 Standardizirana splošna stopnja umrljivosti	221
6.1.4 Tablica umrljivosti ali življenjska tablica	227
6.1.5 Umrljivost po vzrokih smrti	247
6.2 Kazalniki zdravja	251
6.3 Podaljševanje življenja	253
6.3.1 Razvoj.....	254
6.3.2 Družbene posledice	260
6.4 Dejavniki umrljivosti.....	262
6.4.1 Dejavniki fizičnega okolja	263
6.4.2 Dejavniki družbenega okolja	265
6.5 Zdravstveni prehod	270

7 RODNOST.....	273
7.1 Naravni zakonitosti, povezani z rojstvi otrok	276
7.2 Kazalniki rodnosti	277
7.2.1 Kazalniki rodnosti za koledarska leta	278
7.2.2 Kazalniki rodnosti za generacije	301
7.2.3 Vzporejanje letnih in generacijskih kazalnikov rodnosti	318
7.2.4 Kazalniki splavnosti	322
7.3 Dejavniki rodnosti.....	325
7.3.1 Neposredni dejavniki	326
7.3.2 Posredni dejavniki	327
7.4 Uravnavanje rodnosti	338
7.5 Rodnostni prehod	344
8 SELIVNOST	349
8.1 Opredelitve, opazovanje in vrste selitev.....	351
8.1.1 Statistična opredelitev selivca.....	353
8.1.2 Opazovanje selivcev	357
8.1.3 Vrste selitev	362
8.2 Kazalniki selivnosti.....	364
8.2.1 Število selitev.....	364
8.2.2 Smeri selitev	370
8.2.3 Stopnje selivnosti	375
8.3 Značilnosti selivcev.....	383
8.3.1 Starost.....	383
8.3.2 Spol.....	385
8.3.3 Izobrazba	386
8.3.4 Državljanstvo	388
8.3.5 Vzroki selitev.....	389
8.4 Demografske posledice preseljevanj	390
8.4.1 Število in sestava prebivalstva	390
8.4.2 Rodnost	394
8.4.3 Umrljivost.....	396
8.4.4 Poročnost	397
8.5 Teorije selivnosti.....	398
8.5.1 Vzroki selitev.....	399
8.5.2 Učinki selitev	405
8.5.3 Vzroki in učinki selitev.....	407

9 OBNAVLJANJE PREBIVALSTVA	409
9.1 Neto stopnja obnavljanja	411
9.1.1 Neto stopnja obnavljanja generacij	412
9.1.2 Neto stopnja obnavljanja navideznih generacij	416
9.1.3 Neto in bruto stopnja obnavljanja	420
9.1.4 Neto stopnja obnavljanja in stopnja naravnega prirasta	422
9.2 Kombinirano obnavljanje	426
10 OCENE IN PROJEKCIJE PREBIVALSTVA	429
10.1 Ocene prebivalstva	431
10.2 Projekcije prebivalstva	432
10.2.1 Vrste projekcij	433
10.2.2 Namen projekcij	434
10.2.3 Izdelava projekcij	435
10.2.4 Projekcije prebivalstva Slovenije	453
11 POROČNOST	459
11.1 Kazalniki poročnosti	462
11.1.1 Splošna stopnja poročnosti	463
11.1.2 Starostne stopnje poročnosti	464
11.1.3 Celotna poročnost in končna poročnost	466
11.1.4 Povprečna starost ob sklenitvi zakonske zveze	468
11.2 Kazalniki poročnosti samskih	468
11.2.1 Starostne stopnje poročnosti samskih	469
11.2.2 Celotna poročnost samskih	470
11.2.3 Povprečna starost samskih ob sklenitvi zakonske zveze	473
11.2.4 Končna poročnost samskih	474
11.2.5 Tablica poročnosti samskih	482
11.3 Kazalniki razveznosti	484
11.3.1 Splošna stopnja razveznosti	484
11.3.2 Posebne stopnje razveznosti	485
11.3.3 Celotna razveznost in končna razveznost	486
11.3.4 Povprečno trajanje zakonske zveze ob razvezi	490
11.4 Značilnosti novoporočencev in razvezancev	492
12 DEMOGRAFSKI RAZVOJ SLOVENIJE	495
12.1 Število prebivalcev	497
12.2 Naravno in selitveno gibanje prebivalstva	500
12.3 Umrljivost	502
12.4 Rodnost	509

12.5 Selivnost.....	517
12.6 Staranje prebivalstva	524
12.7 Regionalne razlike	530
12.7.1 Umrljivost	530
12.7.2 Rodnost	534
12.7.3 Selivnost	539
12.7.4 Staranje prebivalstva.....	543
12.8 Prihodnost.....	545
PRILOGA I: NALOGE IN REŠITVE	549
PRILOGA II: SLOVARČEK	591
Viri	599
O avtorici.....	619

SEZNAM PREGLEDNIC IN SLIK

SEZNAM PREGLEDNIC

- Preglednica 1: Opredelitev tradicionalnih in modernih družb
- Preglednica 2: Prvi in drugi demografski prehod
- Preglednica 3: Enote opazovanja v demografski statistiki, Slovenija, 2013
- Preglednica 4: Število prebivalcev Slovenije – opredelitvi iz let 1995 in 2008
- Preglednica 5: Število prebivalcev po načinu opredelitve prebivališča v popisih in registru prebivalstva, Slovenija, 1921–2011, zdajšnje ozemlje
- Preglednica 6: Zasebna gospodinjstva po velikosti, Slovenija, 1961–2015
- Preglednica 7: Družine po tipu, Slovenija, 1961–2015
- Preglednica 8: Živorojeni po viru podatka, Slovenija, 2007–2012
- Preglednica 9: Koeficienti maskulinitete, Slovenija, 1857–2011
- Preglednica 10: Ocene starostne sestave prebivalstva v letu 2010, svet in velike regije
- Preglednica 11: Starostna sestava prebivalstva sveta, Evrope, Afrike in Slovenije, 1975 in 2014
- Preglednica 12: Prebivalstvo po spolu in starosti, Slovenija, popis 1. 1. 2011
- Preglednica 13: Izbrane starostne skupine žensk, Slovenija, popis 1. 1. 2011
- Preglednica 14: Ženske po številu živorojenih otrok, Slovenija, popis 1. 1. 2011
- Preglednica 15: Moški in ženske po starosti in zakonskem stanu (absolutne vrednosti) ter moški po starosti in zakonskem stanu (relativne vrednosti), Slovenija, popis 1. 1. 2011
- Preglednica 16: Moški in ženske po starosti in maternem jeziku, Slovenija, popis 31. 3. 2002
- Preglednica 17: Ženske po starosti in doseženi izobrazbi, Slovenija, popis 1. 1. 2011
- Preglednica 18: Moški in ženske po starosti in ekonomski aktivnosti, Slovenija, popis 31. 3. 2002
- Preglednica 19: Starostna sestava prebivalstva, ki se je opredelilo za Italijane (narodna pripadnost), Slovenija, popisi 1981, 1991, 2002
- Preglednica 20: Delovno aktivni moški po starosti in statusu zaposlitve, Slovenija, 31. 12. 2011
- Preglednica 21: Spreminjanje števila prebivalcev, Slovenija, popisi 1921–2015
- Preglednica 22: Stopnje rasti, čas podvojitve in faktor povečanja števila prebivalcev

- Preglednica 23: Stanje in gibanje števila prebivalcev Slovenije v letih 2001 in 2010
- Preglednica 24: Število prebivalcev, skupni, naravni in selitveni prirast, Slovenija, 1948–1971
- Preglednica 25: Stanje in gibanje števila prebivalcev Slovenije v letu 2010
- Preglednica 26: Število prebivalcev in število živorojenih, Slovenija, 2011
- Preglednica 27: Ocene demografskih stopenj za obdobje 2005–2010, svet in velike regije, ‰
- Preglednica 28: Živorojeni po starosti in letu rojstva matere, Slovenija, 2011 in 2012
- Preglednica 29: Poroke samskih žensk ter število vseh in samskih žensk, Slovenija, 2011
- Preglednica 30: Moški po starosti in umrli moški po starosti, Slovenija, 2011
- Preglednica 31: Stopnje umrljivosti in verjetnosti smrti, francoski zdravniki, 1959–1963
- Preglednica 32: Starostne stopnje rodnosti, Slovenija, 1981–1989
- Preglednica 33: Starostne stopnje umrljivosti moških in žensk, Slovenija, 2005
- Preglednica 34: Prebivalstvo, umrli in starostne stopnje umrljivosti v državah A in B
- Preglednica 35: Starostne stopnje umrljivosti moških, Slovenija in Srbija brez pokrajin, 1950
- Preglednica 36: Standardizirano število umrlih za obalno-kraško regijo in Slovenijo
- Preglednica 37: Umrljivost v Sloveniji in v okraju Ptuj, 1953
- Preglednica 38: Tablica umrljivosti francoskih žensk, generacija 1820
- Preglednica 39: Skrajšana tablica umrljivosti francoskih žensk, generacija 1820
- Preglednica 40: Kratka tablica umrljivosti moških, jugovzhodna Slovenija, 1999–2003
- Preglednica 41: Povprečna starost umrlih in PTŽ, Slovenija, 1931–2016
- Preglednica 42: Standardizirane stopnje umrljivosti za tri najpogostejše vzroke smrti, Slovenija, 2001 in 2010
- Preglednica 43: Pričakovano trajanje življenja in pričakovana leta zdravega življenja ob rojstvu in petinšestdesetem rojstnem dnevu, Slovenija, 2010
- Preglednica 44: Pričakovano trajanje življenja, Slovenija, 1931–1933 – 2017
- Preglednica 45: Pričakovano trajanje življenja po doseženi izobrazbi, Slovenija, 2007 in 2015
- Preglednica 46: Starostne stopnje rodnosti, Slovenija, 2010
- Preglednica 47: Tabela rodnosti, Slovenija, 2010

- Preglednica 48: Starostne stopnje rodnosti, Slovenija, 2010
- Preglednica 49: Živorojeni po starosti matere, Slovenija, 2010
- Preglednica 50: Zakonska in zunajzakonska rodnost, Slovenija, 2011
- Preglednica 51: Podatki za izračunavanje Coalovih indeksov, Slovenija
- Preglednica 52: Starostne stopnje rodnosti, Slovenija, 1960–2015
- Preglednica 53: Starostne stopnje rodnosti, Slovenija, 1960–2010
- Preglednica 54: Starostne stopnje rodnosti, Slovenija, skupine generacij 1940–1945 – 1985–1990
- Preglednica 55: Delna in končna rodnost, Slovenija, skupini generacij 1940–1945 in 1985–1990
- Preglednica 56: Tabela rodnosti, Slovenija, skupina generacij 1940–1945
- Preglednica 57: Starostne stopnje rodnosti prvega reda in nastajanje KR prvega reda, Slovenija, skupina generacij 1970–1975
- Preglednica 58: Ženske po starosti in številu živorojenih otrok, Slovenija, popisa 1991 in 2011
- Preglednica 59: Verjetnosti povečanja družine, Slovenija, skupina generacij 1961–1965, popis 2011
- Preglednica 60: Izračun prilagojene celotne rodnosti, Slovenija, 2010
- Preglednica 61: Starostne stopnje dovoljene splavnosti, Slovenija, 2011
- Preglednica 62: Končna rodnost izbranih skupin generacij, Slovenija
- Preglednica 63: Končna rodnost po izobrazbi žensk, Slovenija, izbrane skupine generacij
- Preglednica 64: Notranje in zunanje selitve, Slovenija, 1989–1996 in 2006–2010 (tisoči)
- Preglednica 65: Prebivalstvo, naravno in selitveno gibanje 1948–1953, Slovenija
- Preglednica 66: Izračun ocene števila moških po starosti za leto 1971 in razlike med oceno in popisom, občina Ljutomer
- Preglednica 67: Selitvena matrika notranjih selitev po statističnih regijah, Slovenija, 2010
- Preglednica 68: Prebivalstvo po statistični regiji običajnega prebivališča ob popisu 1. 1. 2011 in statistični regiji prvega prebivališča, Slovenija
- Preglednica 69: Število selitev in izbrane splošne stopnje selivnosti, Slovenija, 1965–1969 – 2000–2004
- Preglednica 70: Selivnost francoske generacije 1891–1895
- Preglednica 71: Starostne stopnje selivnosti, Slovenija, 1982–1986 – 2002–2006

- Preglednica 72: Starostne stopnje odseljevanja iz Slovenije, 1982–1986 – 2002–2006
- Preglednica 73: Izobrazbena sestava prebivalstva Slovenije ter priseljenih v Slovenijo in odseljenih iz Slovenije v letu 2011, starejši od 14 let
- Preglednica 74: Število in delež priseljenega prebivalstva (prvo prebivališče zunaj Slovenije) po starostnih skupinah, Slovenija, 1. 1. 2011
- Preglednica 75: Končna rodnotost žensk, rojenih zunaj Slovenije in rojenih v Sloveniji, skupine generacij 1927–1931 – 1962–1966
- Preglednica 76: Razvojne stopnje vitalnega in selitvenega prehoda
- Preglednica 77: Izračun neto stopnje obnavljanja, Slovenija, skupina generacij 1955–1960, ženske
- Preglednica 78: Izračun neto stopnje obnavljanja prebivalstva, Slovenija, 2010
- Preglednica 79: Primerjave generacijskih in letnih kazalnikov rodnotosti, umrljivosti in obnavljanja, Slovenija, izbrane generacije in izbrana koledarska leta
- Preglednica 80: Projekcija prebivalstva Slovenije, linearna in geometrijska rast, 1. 1. 2011– 1. 1. 2016
- Preglednica 81 a: Projekcija prebivalk Slovenije, 2012–2022
- Preglednica 81 b: Projekcija prebivalk Slovenije, 2012–2022, rodnotost
- Preglednica 81 c: Projekcija prebivalk Slovenije, 2012–2022, preživetje živorojenih deklic
- Preglednica 82 a: Projekcija prebivalk Slovenije, 2012–2022
- Preglednica 82 b: Projekcija prebivalk Slovenije, 2012–2017, rodnotost
- Preglednica 83: Prebivalstvo Slovenije, stanje in različice projekcij z izhodiščem v letu 1986 in v letu 1992
- Preglednica 84: Projekcije števila prebivalcev Slovenije, 2015–2080
- Preglednica 85: Verjetnostna projekcija prebivalstva Slovenije, 2015–2080, OZN
- Preglednica 86: Celotna poročnost in povprečna starost ob poroki, Slovenija, 1953–2018
- Preglednica 87: Starostne stopnje poročnosti in celotna poročnost samskih, Slovenija, 2010
- Preglednica 88: Poročnost samskih, Slovenija, 1953–2011
- Preglednica 89: Starostne stopnje poročnosti samskih žensk, Slovenija, 1988–2013
- Preglednica 90: Poročnost samskih žensk, Slovenija, skupina generacij 1968–1973

- Preglednica 91: Delež dokončno samskih žensk in delež poročenih žensk, Slovenija, skupine generacij 1902–1906 – 1961–1965 in generacije 1960–1967
- Preglednica 92: Poročnost samskih žensk v skupini generacij 1936–1945, Slovenija
- Preglednica 93: Poročnost samskih žensk v generaciji 1995, Slovenija
- Preglednica 94: Stopnje razveznosti, Slovenija, 2011–2018
- Preglednica 95: Starostne stopnje razveznosti, Slovenija, 2013
- Preglednica 96: Sklenjene zakonske zveze in razvezane zakonske zveze po trajanju zveze, Slovenija, kohorti 2009 in 2010
- Preglednica 97: Število prebivalcev Slovenije, velikih regij in sveta, 1650–2050 (milijoni)
- Preglednica 98: Pričakovano trajanje življenja ob različnih starostih, Slovenija, 1931–1933 – 2019
- Preglednica 99: Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu, Slovenija, 1958–1959 – 2019,
- Preglednica 100: Preživeli do starosti 65 let in pričakovano trajanje življenja v starosti 65 let, Slovenija, 1931–1933 – 2019
- Preglednica 101: Standardizirane stopnje umrljivosti po vzrokih smrti, Slovenija, 2013
- Preglednica 102: Izbrani koledarski in generacijski kazalniki rodnosti, Slovenija
- Preglednica 103: Končna rodnost in verjetnosti povečanja družine, Slovenija, skupine generacij 1873–1877 – 1970–1974
- Preglednica 104: Stopnje skupnega, naravnega in selitvenega prirasta/padca prebivalstva, Slovenija, 1754–1779 – 2002–2011
- Preglednica 105: Izbrani kazalniki staranja prebivalstva, Slovenija, 1869–2080
- Preglednica 106: Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu, vzhodna in zahodna Slovenija, 1979–1983 – 2011–2015
- Preglednica 107: Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu in umrljivost dojenčkov, Slovenija in sosednje države, 1960 in 2014
- Preglednica 108: Prebivalstvo Slovenije in EU-28 v letih 2015, 2030 in 2050

SEZNAM SLIK

- Slika 1: Shema demografskega prehoda
- Slika 2: Podatkovni viri CRP, sestava CRP in pomembnejši uporabniki v njem zbranih podatkov (poenostavljena shema), Slovenija, 2017
- Slika 3: Povprečna starost prebivalstva, Slovenija, 1. 7. 2008–1. 7. 2018
- Slika 4: Napačno in pravilno izrisan izsek starostne piramide Slovenije, 1. 1. 2011
- Slika 5: Starostne piramide izbranih prebivalstev
- Slika 6: Starostne piramide prebivalstva Slovenije
- Slika 7: Starostni koeficienti maskulinitete, Slovenija, 31. 3. 1953 in 1. 1. 2011
- Slika 8: Razporeditev 1.000 žensk po številu živorojenih otrok, Slovenija, generaciji 1955 in 1965
- Slika 9: Delež oseb posameznega zakonskega stanu med osebami iste starosti in spola, Slovenija, 1. 1. 2011
- Slika 10: Delež oseb s slovenskim maternim jezikom med osebami iste starosti in spola, Slovenija, 31. 3. 2002
- Slika 11: Starostne stopnje ekonomske aktivnosti moških in žensk, Slovenija, 31. 3. 1953 in 31. 3. 2002
- Slika 12: Opredeljevanje starosti oziroma trajanja
- Slika 13: Označevanje starosti in koledarskih let na demografski mreži
- Slika 14: Demografska mreža ali Lexisov diagram
- Slika 15: Dogodki na demografski mreži
- Slika 16: Živorojeni po starosti in letu rojstva matere, Slovenija, 2011 in 2012
- Slika 17: Prebivalstvo po starosti, Slovenija, 31. 3. 2002
- Slika 18: Vzdolžna in prečna analiza
- Slika 19: Sprotno, retrospektivno in presečno opazovanje
- Slika 20: Živorojeni in umrli moški po starosti, Slovenija, 2010–2014
- Slika 21: Poroke samskih žensk ter število vseh in samskih žensk, Slovenija, 2010
- Slika 22: Razveze zakonskih zvez po trajanju zveze, Slovenija, 2010
- Slika 23: Mortalitet v Sloveniji, 1857–2017
- Slika 24: Starostne stopnje umrljivosti, Slovenija, 2014
- Slika 25: Starostne stopnje umrljivosti v starosti 0–20 let, Slovenija, 2014
- Slika 26: Živorojeni in umrli dojenčki, Slovenija, 2004–2006
- Slika 27: Umrljivost dojenčkov po starosti, Slovenija, 1977–2017
- Slika 28: Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu, Slovenija, 1986–2017
- Slika 29: Tablično število živih (l_x), ženske, Slovenija, 1931–1933 in 2010

- Slika 30: Starostne stopnje rodnosti, Slovenija, 1990 in 2010.
- Slika 31: Starostne stopnje rodnosti za ženske in moške, Slovenija, 2010
- Slika 32: Celotna rodnost, Slovenija, 1954–2017
- Slika 33: Povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok, Slovenija, 1954–2018
- Slika 34: Nastajanje končne rodnosti, Slovenija, izbrane skupine generacij
- Slika 35: Končna rodnost, Slovenija, skupine generacij 1873–1877 – 1970–1974
- Slika 36: Verjetnosti povečanja družine, Slovenija, skupini generacij 1873–1877 in 1961–1965
- Slika 37: Končna rodnost generacij 1922–1970, celotna rodnost v obdobju 1950–2017 in prilagojena celotna rodnost v obdobju 1958–2013, Slovenija
- Slika 38: Priselitve v Slovenijo in odselitve iz Slovenije, 1961–2018
- Slika 39: Starostna sestava priseljenih v Slovenijo in odseljenih iz Slovenije, 2010
- Slika 40: Selivci (notranje selitve) po starosti in spolu, Slovenija, 2010
- Slika 41: Selitveni prirast državljanov Slovenije in državljanov drugih držav, Slovenija, 1995–2018
- Slika 42: Dejavniki, ki vplivajo na odločitev za selitev
- Slika 43: Projekcija prebivalstva Slovenije, 2015–2081
- Slika 44: Projekcija prebivalstva Slovenije, 2015–2100, verjetnostna projekcija OZN
- Slika 45: Splošne stopnje poročnosti, Slovenija, 1954–2018
- Slika 46: Starostne stopnje poročnosti samskih žensk, Slovenija, 1991–1992 in 2011–2013
- Slika 47: Celotna poročnost samskih žensk, Slovenija, 1980–2018
- Slika 48: Nastajanje končne poročnosti samskih žensk, v izbranih skupinah generacij, Slovenija
- Slika 49: Splošne stopnje razveznosti, Slovenija, 1954–2018
- Slika 50: Celotna razveznost, Slovenija, 1985–2018
- Slika 51: Povprečno trajanje zakonske zveze ob razvezi, Slovenija, 1995–2017
- Slika 52: Število prebivalcev Slovenije, 1857–2018
- Slika 53: Nataliteta, mortaliteta, stopnje priselitev in stopnje odselitev, Slovenija, 1857–2018
- Slika 54: Umrljivost dojenčkov, Slovenija, 1857–2018
- Slika 55: Razporeditev 1.000 žensk po številu živorojenih otrok, Slovenija, skupini generacij 1873–1877 in 1961–1965
- Slika 56: Delež zunajzakonske zveze rojenih otrok, Slovenija, 1857–2018
- Slika 57: Delovno sposobno prebivalstvo (15–64 let), Slovenija, 1921–2050
- Slika 58: Povprečna starost prebivalstva po občinah, Slovenija, 1. 1. 2019

Pričujočo knjigo sem napisala v želji, da bi osnovna demografska znanja približala čim širšemu krogu ljudi. Njeno nastajanje se je raztegnilo na več let, zato se Fakulteti za družbene vede in predvsem dr. Valentini Hlebec zahvaljujem za vzpodbudo in podporo na tej dolgi poti. Zahvaljujem se tudi vrsti kolegic in kolegov, ki so si vzeli čas za pogovor, prispevali kritične misli, opozarjali na napake, posredovali podatke: dr. Janezu Staretu, dr. Ani Tretjak, dr. Tanji Rener, dr. Srni Mandič, dr. Maci Jogan, dr. Anuški Ferligoj, dr. Mirjani Ule, dr. Tonetu Krambergerju, Martini Žnidaršič, Ivanki Zobec. Posebna zahvala gre Statističnemu uradu Republike Slovenije za grafično oblikovanje slik.

STATISTIČNA ZNAMENJA

– ni pojava

... ni podatka

. podatek ni potreben

+ in več (let, članov)

() ocena

Vsa statistična znamenja se nanašajo na čas nastajanja knjige

Predgovor

Knjiga *Osnove demografije* je učbenik za začetnike. To so lahko študentje družboslovnih in naravoslovnih ved (sociologija, zgodovina, antropologija, etnologija, geografija, biologija ...), ki imajo z demografijo stične točke in bi jim osnovne demografske metode raziskovanja prišle prav pri njihovem delu, ali pa vsi tisti, ki jih demografija zanima, a o njej vedo bolj malo, bi pa radi bolje razumeli in presojali razne informacije, povezane s prebivalstvom, ki jih občasno zasledijo v različnih medijih.

Knjiga je razdeljena na 12 poglavij. Njihov obseg je različen. Kratkima uvodnima poglavjema sledita obsežni poglavji, namenjeni opisu različnih načinov opazovanja prebivalstva ter začetni analizi stanja in gibanja prebivalstva. Peto poglavje je namenjeno seznanjanju s cilji in z načini bolj poglobljene analize demografskih pojavov. Marsikomu se bo zdelo zahtevnejše od drugih, a ga je vendarle smiselno predelati, saj olajša razumevanje poglavij, ki obravnavajo posamezne demografske pojave.

Poglavja 6, 7 in 8 so namenjena predstavitvi posameznih demografskih pojavov, umrljivosti, rodnosti in selivnosti. Sestavljena so tako, da prvi del poglavja vsebuje prikaz najpomembnejših kazalnikov, ki jih uporabljamo v demografski analizi, drugi del pa podaja osnovne informacije o teoretičnih osnovah ter pretežno socioloških vidikih vzrokov in posledic razvoja posameznega demografskega pojava. Dopolnjuje jih poglavje o obnavljanju prebivalstva.

Poleg sedanjosti in preteklosti demografe zanima tudi prihodnost. Razvili so metode, s katerimi skušajo oceniti, kolikšno in kakšno bo prebivalstvo v prihodnosti. Osnovne metode, ki jih uporabljajo za njihovo izdelavo, so opisane v poglavju 10.

Poglavje 11 obravnava poročnost, čeprav to ni pojav, ki bi neposredno vplival na spreminjanje števila in sestave prebivalstva. Razlog je v njenem v preteklosti zelo pomembnem posrednem vplivu na rodnost in v bogastvu demografskih metod analize, ki jih je mogoče s pridom uporabiti tudi v sociologiji.

Osnova demografije so empirični podatki o prebivalstvu. Zato vsak učbenik demografije vsebuje številčne podatke, grafikone, enačbe. Prav veliko število enačb morebitne uporabnike včasih odvrne od tega, da bi se poglobili v vsebino posameznih poglavij. V tem učbeniku je njihovo število omejeno na najmanjšo mogočo mero. Za njihovo razumevanje zadostuje poznavanje osnovnih matematičnih operacij.

Učbenik vsebuje vrsto primerov izračunavanja različnih kazalnikov, s katerimi v demografiji opisujemo demografske pojave. Ti primeri se navadno nanašajo na Slovenijo, razen če ustreznih podatkov za Slovenijo ni. Tako bralec sproti pridobiva znanje o demografskih razmerah v Sloveniji. Dopolni ga lahko s prebiranjem 12. poglavja, namenjenega opisu dozdajšnjega demografskega razvoja Slovenije.

Osrediščenost na Slovenijo pa ne izključuje primerjav z evropskim in s svetovnim okoljem. Primerjave s svetovnim okoljem so včasih skrčene na primerjave med

večjimi svetovnimi regijami ali pa na samo tri velike skupine držav: razvitejše, manj razvite in najmanj razvite. Poimenovanje teh skupin sledi izrazju, ki ga v svojih publikacijah uporablja OZN.

Besedilo vsebuje nekatere manj znane izraze, ki pa so v demografiji običajni. Njihova vsebina je v besedilu razložena sproti, obenem pa so kratke razlage povzete tudi v Prilogi II. Priloga I je namenjena utrjevanju snovi. Vsebuje vaje, ki se nanašajo na poglavja 4–11.

Pri sestavi učbenika sem se zgledovala po klasičnih učbenikih Henryja, Pressaja, Shryocka, Breznika in črpala iz lastnih izkušenj poučevanja na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Knjiga obravnava prebivalstvo, število prebivalcev, sestavo prebivalstva, razvoj prebivalstva itn. Kadar želim poimenovati prebivalstvo kot celoto (ne glede na spol), uporabljam izraza *prebivalstvo* oz. *prebivalci*. Drugi izraz (prebivalci) uporabljam vedno le v zvezi z besedo *število* (zaradi slovnične korektnosti): *število prebivalcev*; sicer sta izraza rabljena pomensko povsem enako, sopomensko. Obliko *prebivalci* (moški spol množine) torej uporabljam (tradicionalno) kot nevtralno in velja enakovredno za oba spola (v pomenu '*prebivalci in prebivalke*') (MDDSZ, 2018).

UVOD

Izraz demografija je veliko ljudem tuj. Marsikdo ga sicer povezuje s prebivalstvom ali številčnimi podatki o prebivalstvu, kaj več o demografiji pa vedo le redki. Podobno velja za izraz demograf. Zato najprej pojasnimo pomen teh besed.

Predstavljajte si, da poznate vse ljudi, ki živijo v vašem kraju. To svoje znanje lahko uporabljate za svoje potrebe (druženje, pomoč itn.) ali pa ga uporabite na način, kot ga uporablja demograf. To pomeni, da si zastavite nekaj vprašanj, najprej, koliko je teh ljudi. Da bi na to vprašanje lahko odgovorili, jih morate prešteti. To je preprosto, če jih je malo. Če jih je veliko, pa je za preštevanje treba uporabiti posebne metode. Prva naloga demografije je torej določitev števila oseb, ki živijo na nekem ozemlju.

Ker za vsakega prebivalca vašega kraja veste, katerega spola je, se lahko vprašate, koliko je med njimi moških in koliko žensk, ali je več žensk kot moških, kolikšen je delež moških v tem kraju. Ker veste tudi, da so med ljudmi vašega kraja otroci, odrasli, učitelji, gasilci, zdravniki, obrtniki itn., se lahko vprašate tudi, kakšna je razporeditev teh ljudi po starosti, poklicu, zakonskem stanu itn. Če jih preštejete, lahko ugotovite, kakšna je sestava teh ljudi oziroma kakšno je stanje prebivalstva.

Prebivalstvo vašega kraja ni ves čas enako. Tisti, ki jih poznate danes, niso isti kot tisti, ki ste jih poznali pred enim letom: nekateri so umrli, drugi so se rodili, tretji priselili, četrti odselili. O teh spremembah vas obveščajo sosedje, znanci, mogoče lokalni časopis. Ker vas spremembe zanimajo, ste o njih na tekočem, vendar vse to še ne pomeni, da se ukvarjate z demografijo. Če naj spreminjanje postane objekt demografije, je omenjene dogodke treba najprej prešteti, nato pa si postaviti podobna vprašanja kot za stanje prebivalstva. Na primer: kolikšen delež prebivalstva je umrl v preteklem letu, kolikšen delež prebivalstva predstavljajo novorojeni, prišleki, v kateri starosti se najpogosteje poročajo, v kateri starosti v povprečju umirajo, se rodi več deklic ali več dečkov, se je v preteklem letu več ljudi rodilo ali jih je več umrlo, več priselilo ali več odselilo itn. Odgovori na ta vprašanja, vprašanja o gibanju prebivalstva, zahtevajo odgovore v obliki števil, enako kot odgovori na vprašanja o stanju prebivalstva.

Število rojstev, smrti, priselitev in odselitev se zdi v primerjavi s številom prebivalcev zelo majhno, vendar je prebivalstvo plod prav teh gibanj: vsak se rodi, umre in včasih tudi preseli. Zato med prebivalstvom in dogodki (rojstva, smrti, priselitve, odselitve), ki sestavljajo gibanje, obstajajo številčne povezave. Preučevanje teh številčnih povezav je tudi predmet demografije.

Rojstvo, smrt, poroka, razveza, selitev so besede, ki jih vsakodnevno uporabljamo za opis dogodkov, ki jih doživi vsakdo ali vsaj večina ljudi. Te izraze uporablja tudi demograf, kadar govori o posameznih dogodkih, ki so predmet (uradnih) zaznamb ali pa so predstavljeni v obliki preglednic. Ko ti dogodki postanejo predmet raziskovanja, pa vpelje abstraktne izraze, kot so: nataliteta, rodnost, umrljivost itn. S tem označi, da prehaja od dejstev, ki jih opazi vsakdo, k pojavom, ki so predmet njegovega raziskovanja, demografije.

Ti abstraktni izrazi se uporabljajo predvsem v besednih zvezah, kot so: stopnja rodnosti, verjetnost preživetja itn., ter predstavljajo razmerja med dogodki in prebivalstvom ali med dogodkoma, če je drugi posledica prvega (npr. sklenitev in razveza zakonske zveze). Ta razmerja niso samo razmerja dveh števil, ampak je z njimi utemeljen nov izraz.

Abstraktni izrazi so se oblikovali v jezikih, v katerih so delovali pomembni avtorji. Slovenski izrazi so nastajali z neposrednim prevajanjem iz teh jezikov ali pa s prevajanjem iz srbohrvaščine. Zato slovensko izrazje še ni poenoteno. Tako se npr. za preglednice, ki ponazarjajo umiranje generacij, uporabljajo trije izrazi: tablica umrljivosti, tablica smrtnosti, življenjska tablica. V tej knjigi uporabljamo nekatere že ustaljene izraze, nekatere smo po lastni presoji uvedli na novo (npr. selivnost namesto selitve ali migracije), nekatere pa zaradi lažjega izražanja skrajšali (starostne stopnje namesto starostno-specifične stopnje) ali preoblikovali, ker bolje ustrezajo vsebini (npr. celotna rodnost namesto celotna stopnja rodnosti). Da ne bi bilo dvomov o vsebini izrazov, pa sta pri prvi omembi najpomembnejših dodana ustreznika v angleškem in francoskem jeziku.

Na podoben način so se oblikovali tudi simboli, s katerimi v demografiji označujemo posamezne kazalnike. Tiste, ki so že ustaljeni do te mere, da jih brez dodatne razlage razume vsak demograf, ne glede na jezikovno pripadnost, uporabljamo tudi v tem učbeniku. Kljub temu za nekatere pomembne kazalnike navajamo tudi simbole, ki izhajajo iz slovenskega izrazja.

Demograf je strokovnjak, ki raziskuje demografske pojave in procese. Najpogosteje je to sociolog, geograf, matematik, zgodovinar, ekonomist itn., ki se po končanem študiju, v okviru katerega se je že seznanil z osnovami demografije, odloči še za izpopolnjevanje v demografiji v okviru podiplomskega študija. V Sloveniji podiplomskega študija demografije za zdaj nimamo. Je pa demografija izbirni predmet na magistrski stopnji študija na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani, demografska analiza in modeli pa je izbirni predmet v okviru interdisciplinarnega doktorskega študijskega programa statistike na Univerzi v Ljubljani.

Raziskovalni proces je v demografiji, tako kot v drugih družbenih vedah, sestavljen iz treh delov: zbiranja informacij (večinoma v obliki številskih podatkov), analize zbranih podatkov in raziskovanja vzročnih povezav. Demograf lahko deluje v samo enem izmed omenjenih treh delov raziskovalnega procesa, v dveh ali vseh treh hkrati.

Raziskovalni proces se začne z zbiranjem informacij. O tem, kako zbiranje poteka, imamo vsi vsaj približno predstavbo, saj smo gotovo že kdaj odgovarjali popisovalcu ali anketarju ali pa smo na upravni enoti prijaviili spremembo naslova itn. O tem, kaj analiza pomeni v demografiji, pa je navadno nimamo.

Izraz analiza pomeni razčlenitev celote na dele. Vsi poznamo slovnično analizo, kemijsko analizo, redki pa tudi demografsko analizo. V demografiji predstavljajo

celoto absolutna števila oseb in dogodkov. Te absolutne vrednosti (grobi podatki) se zdijo na prvi pogled preprosti, a so v resnici plod številnih med seboj prepletenih pojavov in dejavnikov. A tako kot v kemijski analizi želimo tudi v demografski te sestavine osamiti, jih prikazati v čisti obliki, brez primesi drugih sestavin. Vzemimo kot primer poročnost. Če v neki generaciji (generacija so osebe, rojene v istem koledarskem letu) opazujemo poroke, lahko po določenem času izračunamo, kolikšen delež generacije se je poročil vsaj enkrat. Tak kazalnik se zdi na prvi pogled dober, a v resnici ni, saj je neprimerljiv z na enak način izračunanimi kazalniki v generacijah drugih držav ali s starejšimi generacijami v isti državi. Z drugimi besedami, tak kazalnik ni primeren za primerjave v času in prostoru. Število porok v neki generaciji od začetka do konca življenja namreč ni odvisno samo od poročnosti, ampak tudi od umrljivosti in selivnosti. Tam, kjer je umrljivost višja ali je odseljevanje bistveno močnejše od priseljevanja, je delež vsaj enkrat poročenih manjši, ker smrt oziroma odselitev nekaterim prepreči poroko. Pojav, ki nas zanima, v našem primeru je to poročnost, se meša s pojavoma, ki nas v danem primeru ne zanimata, z umrljivostjo in s selivnostjo. Da bi ujeli pojav v čisti obliki, brez primesi drugih pojavov, je potrebna demografska analiza. Predstavitvi ciljev in metod demografske analize je namenjeno posebno poglavje.

Tudi o raziskovanjih vzročnih povezav ne vemo veliko. Mogoče le to, da so zapletena, težka. Demograf, tako kot strokovnjaki drugih družbenih ved, namreč nima možnosti preverjanja vpliva posameznega dejavnika na neki demografski pojav na enak način, kot je to mogoče v naravoslovnih vedah. Demograf lahko neki pojav, za katerega izkustveno ve, da je posledica številnih dejavnikov, le opazuje in nato poskuša ovrednotiti vpliv vsaj najpomembnejših dejavnikov. Pot do zastavljenega cilja poteka v dveh delih, najprej s pomočjo demografske analize izbere primeren kazalnik za pojav, ki ga preučuje, nato pa išče morebitne povezave med tem kazalnikom in dejavnikom, ki naj bi vplival na opazovani pojav. Če bi npr. preučeval dejavnike rodnosti, bi najprej izbral primeren kazalnik rodnosti, npr. povprečno število živorojenih otrok na eno žensko, staro 50 let, nato pa še spremenljivko, ki opredeli socialno, zemljepisno ali kako drugo pripadnost teh žensk, npr. vernost. Če izbrani kazalnik in izbrana spremenljivka izkazujejo povezanost, to seveda še ne pomeni, da gre za vzročno-posledično povezavo. Lahko gre za dejavnik ali dejavnike, ki hkrati vplivajo na oba, na rodnost in vernost. Če se razlike v rodnosti vernih in nevernih ne pokažejo samo, kadar v izračune vključimo vse ženske, stare 50 let, ampak tudi takrat, kadar izračune ponovimo za posamezne podskupine, npr. za ženske z isto ravno izobrazbo, istim poklicem, enakimi dohodki, enakim bivalnim okoljem itn., imamo resne razloge, da razlike v rodnosti pripišemo verski pripadnosti.

Raziskovanje vzročnih povezav je za veliko demografov najzanimivejši del raziskovalnega procesa, vendar pa brez dobrega poznavanja in razumevanja zbranih absolutnih podatkov in dobre demografske analize, s katero pridobimo kazalnike, ki so

primerni za preučevanje vzročnih povezav, ne moremo pričakovati pravih odgovorov na zastavljeno raziskovalno vprašanje. Če bi na primer želeli raziskati morebitne regionalne razlike v umrljivosti na ozemlju Slovenije, bi kot kazalnik umrljivosti lahko uporabili mortaliteto ali pa pričakovano trajanje življenja. V prvem primeru bi ugotovili, da je umrljivost višja na podeželju kot v mestih, v drugem pa, da je umrljivost najvišja v vzhodni Sloveniji in se proti zahodu znižuje. Katera ugotovitev je prava? Odgovor se skriva v natančnem poznavanju vsebine posameznih kazalnikov in njihove primernosti za iskanje odgovora na zastavljeno vprašanje.

Samo spoznanje, da v Sloveniji obstajajo regionalne razlike v umrljivosti, je zelo pomembno, a ne tudi zadostno. Raziskava se na tej točki ne sme končati. Treba se je vprašati, zakaj je to tako. Zakaj tolikšne razlike? Pri iskanju odgovora na to vprašanje demograf običajno potrebuje pomoč ali vsaj sodelovanje strokovnjakov sorodnih ved (medicine, ekonomije itn.). Z njimi izoblikuje domneve o mogočih dejavnih regionalnih razlik in jih nato preverja s katero izmed statističnih metod. Izsledki take raziskave so dobra osnova za odločanje o ustreznem izboru ukrepov, ki bi bili potrebni, da se razlike zmanjšajo ali odpravijo, saj je neenakost v umrljivosti gotovo najmanj sprejemljiva neenakost. Oblikovanje, sprejemanje in izvajanje ukrepov, ki bi vplivali na zmanjševanje neenakosti v umrljivosti, je domena prebivalstvene politike, ki jo navadno izvaja država. Njej v pomoč demografi izdelujejo tudi projekcije, iz katerih je mogoče razbrati, kakšne bodo demografske razmere v državi v bližnji in tudi bolj oddaljeni prihodnosti.

Pri raziskovanju dejavnikov, ki vplivajo na neki demografski pojav, pa moramo včasih upoštevati tudi vpliv morebitnega predizbora, ki določa vključitev posameznikov v neko skupino. Če bi na primer raziskovali vpliv poklica na raven umrljivosti, bi morali upoštevati, da na umrljivost posamezne poklicne podskupine ne vpliva samo opravljanje poklica, ampak tudi lastnosti posameznikov, ki se za neki poklic odločijo. Za opravljanje nekaterih poklicev so npr. predpisana zelo stroga zdravstvena merila (npr. za pilote), kar nedvomno vpliva na raven umrljivosti izbranih za ta poklic. Enako velja npr. za morebitno vrednotenje uspešnosti posameznih šol po uspehu učencev na maturi. Če se v neko šolo lahko vpišejo le tisti z najboljšim uspehom v osnovni šoli, njihovega uspeha na maturi ni mogoče pripisati le kakovosti šole.

Opisan način raziskovanja prebivalstva, lasten demografiji, je pomemben za vsako družbo, ki želi demografske cilje uskladiti z vsemi drugimi – s socialnimi, z ekonomskimi, s političnimi.

1 OPREDELITEV DEMOGRAFIJE

Besedo demografija, sestavljeno iz grških besed *demos* (ljudstvo) in *graphien* (opisovati), je prvič uporabil belgijski statistik Achile Guillard leta 1855. Tega leta je izdal knjigo, ki jo je naslovil *Elementi človeške statistike ali primerjalna demografija*¹. To pa seveda ne pomeni, da se je razvoj demografije začel šele sredi 19. stoletja. Začetki segajo v 17. stoletje (Graunt) oziroma v 18. stoletje (Malthus). Izrazje se je izoblikovalo v 19. stoletju, kot veda pa se je osamosvojila šele v 20. stoletju. Do takrat se je razvijala v okviru drugih ved – filozofije, ekonomije, sociologije, geografije. Njen razvoj je bil tesno povezan z razvojem biologije in statistike.

Predmet demografije je preučevanje prebivalstva². Z izrazom prebivalstvo (*population*; *population*) označujemo skupino ljudi, živčih na določenem ozemlju, ki se ne prestando obnavlja³. Demografija torej ne obravnava posameznikov, ampak velike prebivalstvene skupine. Prebivalstvenih skupin pa ne preučuje samo demografija, ampak tudi veliko drugih ved: sociologija, antropologija, ekonomija, geografija, zgodovina, genetika itn. Demografija se od teh ved loči predvsem po tem, da pri preučevanju uporablja empirične podatke in da ima zelo natančno izdelan metodološki aparat.

Izrazje, kakršno uporabljamo v sedanjosti, se je razvijalo postopoma. Za boljše sporazumevanje sta Mednarodna zveza za znanstveno preučevanje prebivalstva (*International Union for Scientific Study of population, IUSSP/Union internationale pour l'etude scientifique de la population, UIESP*) in Komisija za prebivalstvo pri OZN (*Population Commission of the United Nations*) leta 1958 izdala francosko in angleško različico večjezičnega demografskega slovarja (*Multilingual Demographic Dictionary/Dictionnaire démographique multilingue*), ki je bil v poznejših letih preveden še v deset drugih jezikov, tudi v srbohrvaščino. To prvo izdajo sta v začetku 80. let nadomestili dopolnjeni drugi izdaji francoske in angleške različice, nato pa še prevodi v 14 drugih jezikov. V slovenščino slovar ni bil preveden. Ker se je v času od druge izdaje slovarjev demografsko znanje zelo obogatilo, omenjeni organizaciji že pripravljata tretjo izdajo, ki bo v bližnji prihodnosti na medmrežju dostopna v 16–18 jezikih. Zdaj je tam dostopnih 12 jezikovnih različic druge izdaje in tri različice druge poenotene izdaje (francoska, italijanska in angleška). Druga poenotena izdaja je vmesna različica med drugo in prihodnjo tretjo izdajo (UN in IUSSP, b. d.). Nastala je kot

¹ *Eléments de statistique humaine ou démographie comparée* (376 strani).

² Izraz prebivalstvo (*population*) je prvi zapisal F. Bacon (1561–1626), »*the population of a kingdom*«.

³ V angleški in francoski statistični terminologiji lahko vsako množico opazovanih elementov imenujemo »*population*«, in sicer kot sinonim za izraz »*universe*«. V demografiji pa se beseda »*population*« nanaša na vse »*inhabitants*«, torej na ljudi, ki živijo na določenem območju. V slovenščini je ustrezen izraz prebivalstvo. V ožjem pomenu pa se lahko izraz »*population*« nanaša na vsako skupino, če njeno število in sestavo določajo vstopi in izstopi, tako kot rojstva, smrti in selitve določajo število in sestavo prebivalstva nekega ozemlja (Pressat, 1985). V slovenski statistični terminologiji se izraz populacija uporablja za množico, ki se preučuje s statističnimi metodami (Košmelj, Arh in Doberšek, 2001).

posledica razlik med različnimi prevodi, te pa so se pokazale šele, ko so bili ti prevodi v obdobju 2007–2010 digitalizirani. Druga, poenotena izdaja je te razlike odpravila.

Druga poenotena izdaja večjezičnega demografskega slovarja demografijo opredeli kot »znanstveno preučevanje prebivalstva, predvsem njegove velikosti, sestave in razvoja, upoštevajoč kvantitativne vidike njihovih splošnih značilnosti«. Opredelitev je zelo ohlapna. Zato raje poglejmo, kaj je jedro demografije.

Za nekatere je jedro demografije teorija demografskega prehoda. To je osrednja prebivalstvena teorija. Prebivalstvene teorije naj bi razložile ali predvidele, upoštevajoč ekonomske, družbene in druge okoliščine, razvoj demografskih pojavov in osvetlile posledice tega razvoja. Lahko so dobra osnova za izdelavo prebivalstvenih politik. Z izrazom prebivalstvena politika ali demografska politika poimenujemo zavestne ukrepe, ki naj bi vplivali na spremembe v številu in sestavi prebivalstva. Običajno jo izvaja država, včasih pa tudi nevladne organizacije⁴.

Za druge je jedro demografije skupek metod, s katerimi številčne podatke, zbrane s popisi, z anketami, vitalno in s selitveno statistiko (o starosti, spolu, rojstvih, smrtih, porokah, selitvah in o podobnem) opišemo, uredimo in analiziramo. Za ta skupek metod uporabljamo izraz formalna demografija ali kvantitativna demografija. Je deskriptivna in analitična, ne pa pojasnjevalna. Bolj odgovarja na vprašanja »kaj« kot pa na vprašanja »zakaj«. Nekateri jo delijo na demografsko analizo in demografske modele. Demografska analiza je skupek kvantitativnih metod (matematičnih, statističnih), s pomočjo katerih iz absolutnih podatkov pridobimo kazalnike, ki so primerljivi v času in prostoru. Demografski modeli pa prikazujejo, kaj bi se zgodilo v čisto določenih, lahko tudi popolnoma nerealnih pogojih (navidezne generacije, stabilno prebivalstvo, projekcije), ali pa poskušajo čim natančneje posnemati realnost (modelne tablice, plodnost prebivalstev itn.). Nekateri avtorji v formalno demografijo uvrščajo tudi zbiranje empiričnih podatkov, ki ga običajno označujemo z izrazom prebivalstvena ali demografska statistika.

Raziskovanja, ki ne želijo odgovoriti samo na vprašanje »kaj«, ampak tudi na vprašanje »zakaj«, poleg vsebine formalne demografije vključujejo tudi preučevanja povezav med demografskimi ter drugimi pojavi in procesi. Zanje uporabljamo izraz socialna demografija⁵. Socialna demografija se posveča preučevanju povezav med demografskimi procesi in družbenim okoljem, v katerem se odvijajo. Pri tem se srečuje z drugimi, tj. sorodnimi vedami, zlasti s sociologijo, z ekonomijo, zgodovino, geografijo, antropologijo, biologijo, z medicino. Na teh stikih so se razvile ekonomska demografija, zgodovinska demografija, matematična demografija, medicinska demografija, demogeografija itn. Zato je socialna demografija zelo raznolika in tako zelo

⁴ Več o demografski politiki v svetu in Sloveniji najdete v člankih Janeza Malačiča (Malačič 1989, 2007, 2015).

⁵ Izraz je uvedel Dolfe Vogeltnik.

zanimiva. Veliko ljudi jo ima za izrazito interdisciplinarno vedo. Ker zaobjema veliko različnih vsebin in tehnik, je mogoče nanjo gledati tudi kot na skupek znanstvenih vej, ki jih ohlapno povezujejo metode, ki sestavljajo formalno demografijo.

Demografijo je torej mogoče opredeliti ožje ali širše. Če jo opredelimo ožje, govorimo o formalni demografiji (*pure demography, formal demography; démographie quantitative*), če jo opredelimo širše, pa govorimo o socialni demografiji (*population studies, social demography; études de population, démographie sociale*). V formalno demografijo sodita predvsem zbiranje in analiza podatkov ter izračunavanje in analiza različnih kazalnikov, v socialno demografijo pa še preučevanje dejavnikov prebivalstvenih sprememb in posledice teh sprememb na družbo kot celoto. V okrilje socialne demografije sodijo tudi prebivalstvene teorije in prebivalstvena politika.

Za začetnika formalne demografije štejemo Johna Graunta, ki je leta 1662 izdal knjigo, v kateri je opisal izsledke svojih empiričnih raziskav, zasnovanih na podatkih o umrlih, za začetnika socialne demografije pa Thomasa Roberta Malthusa, ki je leta 1798 izdal knjigo *Esej o načelih prebivalstva* in v njej podal prvo prebivalstveno teorijo.

Mejo med demografijo in sorodnimi vedami je zaradi njene izrazite interdisciplinarnosti marsikdaj težko začrtati. Za vključitev v demografijo je odločilno, da pojav ali proces, ki ga preučujemo, vpliva na sestavo in gibanje prebivalstva ter da za njihovo analizo uporabljamo kvantitativne metode.

Demografijo pa lahko razčlenimo tudi drugače: na splošno, uporabno in na posebno. V splošno ali teoretično sodijo splošna znanja o prebivalstvu in zakonitostih, ki veljajo za vsa prebivalstva. Uporabna demografija se razvija v sodelovanju z drugimi vedami. Posebna demografija pa preučuje konkretna prebivalstva, npr. prebivalstvo neke države, prebivalstvo celine itn. V novejšem času se v javnih občilih izraz demografija uporablja za označevanje izbora podatkov o prebivalstvu neke države, npr. demografija Slovenije.

Ta učbenik je namenjen predvsem seznanjanju z osnovami formalne demografije. Zato vsem, ki bi se želeli podrobneje seznaniti z demografskimi metodami in modeli, priporočamo v branje naslednja dela:

- Pressat R. (1973). *L'analyse démographique: concepts, méthodes, résultats*. Paris: Institut national d'études démographiques. Izdaja v angleškem jeziku ima naslov: *Demographic Analysis: Methods, Results, Applications*.
- Henry L. (1984). *Démographie. Analyse et modèles*. Paris: Institut national d'études démographiques.
- Preston, S. H., Heuveline, P. in Guillot, M. (2000). *Demography. Measuring and Modeling Population Processes*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Swanson, D. A. in Siegel, J. S. (2004). *The Methods and Materials of Demography*. San Diego: Elsevier Academic Press.

2 ZGODOVINA DEMOGRAFIJE

Poglavje podaja kratek pregled razvoja formalne demografije in prebivalstvenih teorij, sklene pa ga izbor slovenskih avtorjev, ki so večino ali del svojega poklicnega življenja posvetili demografiji.

Celosten vpogled v razvoj demografije do konca 20. stoletja in dotakratnih znanj z vseh področjih demografije najdemo v obsežni publikaciji »*Démographie: Analyse et synthèse*« (Caselli, Vallin in Wunch (ur.), 2001–2006) oziroma »*Demography: Analysis and Synthesis*« (2006), pri pisanju katere je sodelovalo 150 avtorjev z vsega sveta⁶.

2.1 Formalna demografija

Začetki (formalne) demografije segajo v 17. stoletje, ko zasledimo prve empirične raziskave. Pred tem je bilo prebivalstvo le objekt razmišljanj in ugibanj, ne pa opazovanja in analize. Ker ga niso poznali, so mislili, da se razvija pod vplivom nerazložljive nadnaravne volje. Tovrstna gledanja so začele spreminjati šele empirične raziskave 17. stoletja. Spodbudila so jih prizadevanja visokih državnih uradnikov in razumnikov, da bi spoznali prednosti in slabosti svojih držav. V okviru teh prizadevanj sta se razvili dve »šoli«, nemška (statistika⁷) in angleška (politična aritmetika). Prva se je razvijala z izvajanjem popisov, druga pa s prilagajanjem metod, ki so jih do takrat uporabljali le v zasebnem okolju (zavarovalništvo, igre na srečo)⁸ za analizo vitalnih (življenjskih) dogodkov (rojstev, smrti in porok). Razvili so vitalno statistiko. Navajamo nekaj pomembnejših avtorjev.

Ludwig von Seckendorf (1626–1692) je predlagal preproste postopke za izvedbo štetij, s katerimi bi bilo mogoče prešteti ognjišča, družinske poglavarje in pripadnike nekaterih poklicev (trgovce, obrtnike, kmete, dninarje). Zasnova je celo neke vrste zemljiški kataster.

Gottfried Achenwall (1719–1772) je države med seboj primerjal na osnovi šestih meril: opis države, prebivalstvo in ekonomska moč, sestava države, državna uprava, njeno zdravje in zunanji interesi. Opisom je dodajal tudi empirične podatke. Zanje je začel sistematično uporabljati izraz statistika. Nemški ekonomisti ga imenujejo

⁶ Publikacijo sestavlja sedem zvezkov: *La dynamique des populations, Les déterminants de la fécondité, Les déterminants de la mortalité, Les déterminants de la migration, Histoire du peuplement et prévisions, Population et société, Histoire des idées et politiques de population, Sources d'observation, methodes auxiliaires, enseignement et recherche*. Angleška različica je razdeljena na štiri zvezke.

⁷ Nemška beseda »Statistik« v izvorniku pomeni »analize podatkov o državi« (vir: Wikipedija).

⁸ Katoliška cerkev in francoska krona sta v tem času obsojali igre na srečo in še bolj uporabo teh pravil pri obravnavi človeškega življenja (Dupaquier, 2001).

»oče statistike«. Angleški pisци temu poimenovanju oporekajo ter primat pripisujejo Wiliemu Pettyju in drugim zgodnejšim avtorjem.

William Petty (1623–1687) je bil začetnik šole politične aritmetike (statistike)⁹. Pod vplivom filozofa Hobbsa je začel aritmetiko uporabljati tudi za analizo družbenih pojavov. V svojih delih je dajal prednost kvantitativnim analizam pred kvalitativnimi opisi, in to na vseh področjih življenja. Žal so podatki, ki jih je zbiral in objavljal v svojih delih, nenatančni in polni skritih domnev, s pomočjo katerih je skušal oblikovati všečne sklepe.

Pettyjev sodobnik in prijatelj John Graunt (1620–1674) je leta 1662 izdal knjigo z naslovom *Natural and Political Observations Mentioned in a Following Index, and Made upon the Bills of Mortality, With Reference to the Government, Religion, Trade, Growth, Air, Diseases and the Several Changes of the Said City* (90 strani). Imela je velik uspeh. V kratkem času so izšle še tri izdaje. V tej knjigi je predstavil izsledke svoje raziskave, o kakršni niso razmišljali ne njegovi predhodniki ne njegovi sodobniki. Graunt ni bil poklicni raziskovalec, ampak uspešen londonski trgovec s suknom. Zanimal se je za različne družbene aktivnosti; nekaj časa je bil npr. častnik mestne policije.

Osnovno gradivo za raziskavo so bili mrliški listi (*Bills of Mortality*). To so bila tedenska poročila, ki so jih začeli sestavljati v 16. stoletju. Vsebovala so sezname pokopov, včasih tudi krstov, po posameznih londonskih župnijah. Od leta 1629 naprej so ti sezname dajali tudi nekaj informacij o vzrokih smrti. Iz njih je bilo mogoče zaznati občasno povečano umrljivost, zato so bile dragocen kazalnik prihajajočih epidemij. Uporabljali so jih bogati, ker so iz njih lahko razbrali, kdaj je pametno zapustiti mesto in oditi na bolj zdravo podeželje.

V Grauntovih rokah so mrliški listi postali predmet znanstvene analize. To je bilo nekaj popolnoma novega. Z uporabo računovodskih metod je sestavil številčne preglednice krstov, porok in pogrebov, kar se bo pozneje imenovalo vitalna statistika. Zelo se je poglobil v kakovost podatkovnih virov, poskušal je ugotoviti, v kolikšni meri jim je mogoče zaupati. Podatkov, ki so bili očitno napačni, ni uporabil.

Med njegovimi odkritji je posebno pomembno tisto o številčnem razmerju med spoloma. Ugotovil je, da je vedno krščenih več dečkov kot deklic in da je v celotnem prebivalstvu število žensk primerljivo s številom moških. Na osnovi ugotovitve, da je število žensk primerljivo s številom moških, česar v tistem času niso vedeli, je dokazoval, da je krščanska vera skladna z naravnim zakonom, ker prepoveduje poligamijo.

Primerjal je število rojstev in smrti ter ugotovil, da je bilo v Londonu več pokopov kot krstov, v okoliških kmečkih okrajih pa ravno nasprotno. Iz tega je sklepal, da je

⁹ Izraz politična aritmetika je začel uporabljati William Petty, da bi z njim označil empirične podatke, ki jih je prvi sistematično zbiral in ki bi jih danes imenovali vitalna in ekonomska statistika.

prebivalstvo glavnega mesta naraščalo zaradi priseljevanja s podeželja in da epidemije niso bistveno vplivale na rast prebivalstva Londona, ker so povečano število umrlih hitro nadomestila rojstva in priseljevanje. Razmerje med številom porok in številom rojstev je uporabil za kazalnik rodnosti.

Največje in najbolj občudovano Grauntovo delo pa je življenjska tablica. Izdelal jo je na osnovi informacij o 230.000 umrlih v letih 1629–1638 in 1647–1658. Umrle je razporedil po starosti in domnevnih vzrokih smrti. Na osnovi teh podatkov je izdelal preglednico z izračuni, ki so prikazovali potek umiranja stotine rojenih: koliko jih je do določene starosti umrlo in koliko preživel. Pričakovane življenjske dobe ni izračunal, ampak je, ker se je zavedal soodvisnosti med različnimi podatki o prebivalstvu, s pomočjo izračunov o številu preživelih do določene starosti ocenil število mož, ki so zmožni nositi orožje, s pomočjo podatkov o rojstvih je izračunal število žensk v rodni dobi, število družin in tudi število prebivalcev Londona. Ocenil ga je na 384.000. Ta vrednost se je zelo razlikovala od ocene enega njegovih sodobnikov, ki je trdil, da ima London 6–7 milijonov prebivalcev. Ker je Graunt neznane vrednosti ocenjeval s pomočjo znanih vrednosti, ga mnogi štejejo za utemeljitelja politične aritmetike oziroma statistike.

Graunt je sistematično raziskoval družbeno realnost, ker je bil prepričan, da tovrstne raziskave koristijo upravljavcem države. Njegovi izračuni so bili še nenatančni, toda način razmišljanja je bil pravilen. Odkrival je statistične zakonitosti v družbenih in bioloških pojavih. Prepoznal je neenakost pred smrtjo, kar ga je pripeljalo do ideje o življenjskih tablicah, ki so kmalu postale vodilno orodje demografske analize.

Enaintrideset let po objavi Grauntove knjige, leta 1693, je prvo pravilno izračunano življenjsko tablico izdelal angleški astronom Edmund Halley (1656–1742), in sicer s pomočjo podatkov o rojstvih in smrtih po starosti (Halleyjeva metoda). Vir podatkov so bili zapisi v matične knjige¹⁰ za mesto Breslau (zdajšnji Wrocław) v Šleziji. Šele 73 let za tem, leta 1766, je astronom P. W. Wargentin izdelal življenjsko tablico tako, da je podatke matičnih knjig kombiniral s podatki popisa prebivalstva (podatki za Švedsko v obdobju 1755–1763). Petdeset let pozneje (1815) je angleški aktuar J. Milne izdelal prvo znanstveno korektno življenjsko tablico: število umrlih je primerjal s številom živih oziroma tistih, ki bi jih lahko doletela smrt.

V celinski Evropi je metode politične aritmetike najbolje predstavil in širil protestantski pastor Johann Petter Süßmilch (1707–1767). Leta 1741 je v Berlinu izšla prva izdaja njegove obsežne knjige *Božanski red v spremembah ljudske rase, ki prikazuje njena rojstva, smrti in obnavljanje* (*Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts, aus der Geburt, Tod, und Fortpflanzung desselben*

¹⁰ Matične knjige so knjige, v katerih so zapisani vsa rojstva (rojstna matična knjiga), vse smrti (matična knjiga umrlih) in vse poroke (poročna matična knjiga). Sprva niso zapisovali rojstev in smrti, ampak krste in pokope. Začetek zapisovanja sega v 17. stoletje.